

Mit barn stammer – hvad gør jeg?

Socialstyrelsen

Kolofon

Titel:

Mit barn stammer
– hvad gør jeg?

Copyright © 2013
Socialstyrelsen

Udgivet af:

Socialstyrelsen, 2017

1. udgave, 2. oplag

Trykt udgave: ISBN 978-87-93052-25-3

Elektronisk udgave: ISBN 978-87-93052-26-0

Forfatter:

Per Fabæch Knudsen

Redaktion:

Signe Skovgaard Schmidt og Per Fabæch Knudsen

Layout: 4PLUS4

Foto: Niels Christensen // Photography

Forsidefoto: Colourbox

Tryk: Rosendahls A/S

Socialstyrelsen

Edisonsvej 18, 1

5000 Odense

Faghæftet kan bestilles via

www.socialstyrelsen.dk

Synspunkter, der kommer til udtryk i interview, artikler af eksterne skribenter samt kommentarer, er ikke nødvendigvis dækkende for Socialstyrelsen.

Indholdsfortegnelse

Forord	4
Hvad er stammen?	5
Forældrene fortæller	9
Vi må gøre noget, han skal ha' hjælp!	10
Stammen kan jo ikke fikses!	14
I har et luksusproblem!	18
Gode råd fra forældre – hvad kan vi gøre?	22
Hvor kan man søge hjælp?	26
Litteratur	28
Noter	30

Forord

”Mo.mo.mo.mo.mor måååååååååå jeg f ____ å en iiiis?”.

Mange forældre oplever, at deres barn begynder at stamme. Hos nogle pludseligt, hos andre gradvist. For de fleste forældre er det en skræmmende oplevelse pludseligt at opdage, at deres barn ikke kan få sagt, hvad han eller hun gerne vil sige.

Værre bliver det, hvis barnet selv bliver ked af det og spørger: ”Hvorfor kan jeg ikke sige noget?”. Mange forældre reagerer instinktivt og forsøger at få barnet til at tale langsommere, tage det roligt og starte forfra. Men samtidig får mange forældre en masse forestillinger om, hvad det nu vil betyde for barnets skolegang og videre færd i livet.

Mange søger oplysninger om stammen og finder forskelligartede og modsatrettede råd og viden om, hvordan man som forældre skal forholde sig. Hvad er rigtigt? Hvad er forkert? Og hvad kan man rent faktisk gøre for at hjælpe sit barn bedst muligt?

I den situation er gedigen, faglig viden om stammen en stor hjælp: Hvad ved man om stammen i dag, og hvilke erfaringer har andre forældre? Hvordan oplevede de det, da deres barn begyndte at stamme, og hvordan tacklede de situationen?

Faghæftet *Mit barn stammer – hvad gør jeg?* har to formål: for det første vil det forsøge at besvare de spørgsmål, som nye forældre til børn, der begynder at stamme, har. For det andet formidles viden til pædagoger, talepædagoger/logopæder¹ og andre fagfolk om, hvilke udfordringer man står med som forældre, og hvilke behov man har for hjælp, når ens barn stammer.

Efter et kapitel med opdateret viden om stammen følger interview med tre familier. De fortæller om deres erfaringer med stammen. Herefter samles de mange råd, som familierne gerne vil give videre, mens faghæftet slutter af med et kapitel om, hvor man kan få hjælp og søge mere viden.

Håbet er, at faghæftet kan mindske noget af bekymringen hos forældre til børn, der begynder at stamme, og hjælpe med til, at barnet får hjælp hos de rette til rette tid.

En stor tak til de familier, der har bidraget med deres erfaringer.

Socialstyrelsen,
København, september 2013.

Hvad er stammen?

Stammen er en talelidelse, der typisk begynder tidligt i barndommen. Stammen er kendetegnet ved, at talen afbrydes af ufrivillige stavelses- eller delordsgentagelser, forlængelser af lyde, eller hørbare eller lydløse blokeringer. Hvis stammen fortsætter og udvikler sig, ser man ofte også medbevægelser, fx i form af ryk med hoved, arm, ben eller andet, samt frygt for og undgåelse af bestemte ord og situationer.

Cirka 4-5 % af alle børn begynder at stamme². De fleste holder op med at stamme igen efter relativ kort tid, det kan være nogle uger eller måneder, men nogle fortsætter med at stamme i længere tid, og nogle igennem hele livet. Det anslås, at cirka 0,7 % af alle voksne i den vestlige verden stammer. I Danmark altså mellem 25-30.000 mennesker over 18 år.

Det er almindeligt, at stammen varierer fra tid til anden og i forskellige situationer. Stammen kan være helt væk i en periode for så at dukke op igen. Og stammen kan være udtalt i nogle situationer, mens der i andre situationer ikke er meget stammen.

Næsten dobbelt så mange drenge som piger begynder at stamme. Piger holder tidligere og oftere op med at stamme, hvorfor kønsforskellen hos voksne mænd og kvinder er større, nemlig cirka 4:1³.

Årsager til stammen

De specifikke årsager til stammen er ikke kendte, selvom der er forsket meget i stammen igennem tiden. Der er og har været flere forskellige teorier

om stammens årsager. I dag er der udbredt enighed om, at stammen ofte har et genetisk grundlag. Tvillingeundersøgelser⁴ viser, at genetiske faktorer spiller en rolle i 50-70 % af alle tilfælde af stammen. Flere forskerteam har gennem de senere år arbejdet på at identificere gener, der udgør de underliggende faktorer for stammen. Til dato har man fundet mere end 10 gener, der kan have betydning for, at stammen opstår⁵.

Da ikke al stammen er genetisk betinget, leder forskerne også efter andre faktorer. Her ser man på både medfødte og omverdensbetingede faktorer, fx biologiske eller neurologiske dysfunktioner, skader i forbindelse med fødslen, medfødte temperamentsforskelle⁶, sproglige/lingvistiske faktorer eller påvirkning fra særligt stressende, traumatiske situationer⁷.

Forskning⁸ viser, at der er evidens for, at der er strukturelle og funktionelle forskelle i hjernen hos mennesker, der stammer. Blandt andet viser undersøgelser⁹, at mennesker, der stammer, har en langsommere reaktionstid ved både verbale og nonverbale opgaver. Der er også forskelle i motorisk koordination og sensorisk bearbejdning mellem mennesker, der stammer, og mennesker, der ikke gør. Om forskellene er konsekvenser af stammen, eller om de er årsager til stammen, siger forskningen ikke noget om. Men nyere forskning¹⁰, der inddrager børn ned til niårsalderen, viser, at nogle af de strukturelle og funktionelle forskelle i hjernen, der er fundet hos mennesker, der stammer, måske kan være medvirkende årsager til stammen.

Anden forskning¹¹ peger i retning af, at det kan være mangler i den måde, hvorpå lyd bearbejdes (auditiv bearbejdning), der kan være én af årsagerne til stammen. Forskerne finder støtten til denne hypotese i, at stammen er sjældnere forekommende hos mennesker med hørehandicap, og at stammen hos nogle kan forbedres ved hjælp af auditiv feedback (det vil sige, hvordan man hører sin egen stemme), fx i form af delayed auditory feedback (DAF)¹². Ved DAF hører man sin egen stemme lidt forsinket. Nogle mennesker, der stammer, kan på denne måde kontrollere deres stammen og tale mere flydende.

Nogle forskere¹³ mener, at der er stigende evidens for, at der er forskelle i den sproglige bearbejdningsproces for mennesker, der stammer, i forhold til mennesker, der ikke stammer. Disse forskelle kan muligvis ikke alene forklare stammens opståen, men kan være en medvirkende eller forstærkende årsag i kombination med talemotoriske eller fonologiske (udtale) problemer hos det enkelte barn.

For at opsummere, så er der ikke en entydig forklaring på, hvorfor nogle begynder at stamme. Den fremherskende opfattelse er, at stammens årsager er multifaktoriel, det vil sige, at stammen kan være forårsaget af flere forskellige faktorer i et komplekst samspil hos den enkelte. Og/eller at stammen hos forskellige mennesker er forårsaget af forskellige faktorer.

Stammens begyndelse og udvikling

Stammen begynder oftest i to- til femårsalderen¹⁴. Hos nogle opstår den efter en forsinket tale-sprogudvikling, mens andre begynder at stamme efter en tidlig talestart. Stammen kan også begynde senere i barnets udvikling, især ved skolestart eller i sjældne tilfælde i begyndelsen af puberteten.

De mest almindelige symptomer ved stammens begyndelse er gentagelser af stavelser og enstavel-sesord, men der kan også forekomme forlængelser og blokeringer¹⁵. Hos nogle kan stammen være relativt hård fra begyndelsen med mange, langva-

rige gentagelser, mange forlængelser og mange spændte blokeringer, hvor man fornemmer, at barnet kæmper for at få ordene frem. Hos to ud af tre børn er stammen dog relativt let, det vil sige med få gentagelser, forlængelser og blokeringer. De fleste børn, der begynder at stamme, holder op med at stamme i løbet af nogle uger eller måneder. I denne periode kan stammen variere meget i styrke og udtryk (gentagelser, forlængelser, blokeringer), og pludseligt eller gradvist kan barnet holde op med at stamme. Stammer barnet fortsat efter seks til 12 måneder, kan det være et tegn på, at stammen vil fortsætte og måske udvikle sig til en hårdere stammen. Dog viser den nyeste forskning på området, at rigtig mange børn holder op med at stamme, også efter de har stammet 12 måneder eller mere¹⁶. Og der er fortsat mange, som vil holde op med at stamme, inden de når voksenalderen. Statistikken¹⁷, der godt nok er af ældre dato, siger, at stammer man som fireårig, er chancen for at holde op med at stamme 75 %, stammer man som seksårig, er der 50 % chance, og som tiårig 25 % chance.

Fortsætter barnet med at stamme, vil der almindeligvis ske en forandring. Stammen kan blive mere spændt og hårdere, der kan komme flere længere, mere spændte forlængelser og blokeringer, og ofte vil man også se, at der kommer medbevægelser i form af ryk med hovedet, hånden, armen eller benet.

Medbevægelserne er *tricks*, som barnet bruger for at få talen til at flyde igen, hvis talestrømmen sidder fast i gentagelser, forlængelser eller blokeringer. Tricksene hjælper ofte barnet i øjeblikket, men de er ikke hensigtsmæssige, dels fordi de oftest mister deres effekt, og dels fordi de bliver "hængende" som en del af stammeadfærden, som efterhånden kommer til at bestå af både stammesymptomer og de forskellige tricks og strategier, den enkelte har anvendt – og anvender – som et forsøg på at få sagt, hvad han eller hun gerne vil sige.

Gradvist, i takt med stammeudviklingen, ses det også, at barnet bliver mere og mere bevidst om,

at det taler anderledes: at det stammer. Det kan komme til udtryk i anvendelsen af tricks, men det kan også komme til udtryk i, at barnet begynder at undgå forskellige situationer på legepladsen, i skolen og i fritiden. Situationer, hvor barnet er bange for at stamme, eller hvor det ikke vil stamme. Der kan være forskellige grunde til denne mekanisme, hvor barnets "frygt" for omverdenens reaktioner i form af verbal/nonverbal misbilligelse af stammen, er en væsentlig faktor. En anden væsentlig faktor er barnets frustration over ikke at kunne sige det, han eller hun vil, når situationen kræver det.

Stammen kan på sigt udvikle sig til et kommunikationshandicap, der kan få større betydning for den enkeltes sociale, uddannelsesmæssige og arbejdsmæssige virke. Ikke nødvendigvis, men risikoen er der. Meget afhænger af personen selv, men også af omverdenens kendskab og holdning til stammen.

Undersøgelser¹⁸ viser, at mennesker, der stammer, ofte begrænses af omverdenens fordomme og uvidenhed, fx når de søger uddannelse og job. Men undersøgelser¹⁹ viser også, at personen, der stammer, selv kan foregribe nogle af fordommene og uvidenheden ved at være åben om stammen. Han eller hun mødes mere positivt af omverdenen, når andre ved, hvorfor man taler og kommunikerer, som man gør.

Stammen varierer

For mange, der stammer, er det frustrerende, at stammen varierer i forskellige situationer. Barnet stammer fx derhjemme, men næsten ikke i skolen eller omvendt. Barnet kan stamme mere den ene dag end den anden eller mere overfor nogen end overfor andre.

Nogle stammer mere, når de skal tale et fremmedsprog, andre stammer mindre. Mange oplever, at de stammer mere på bestemte lyde og ord, som de har sværere ved at sige end andre lyde og ord. Men det kan ændre sig over tid, så et barn i en periode fx har svært ved at begynde et ord på en bestemt

vokallyd, og senere er det måske bestemte konsonantlyde, det er svært at få sagt. Ofte ser man, at én, der stammer, som har svært ved at sige sit eget navn, også har svært ved at sige ord, der begynder på samme lyd som navnet.

Der er forskellige forklaringer til disse variationer. Nogle drejer sig om fonetiske eller lingvistiske faktorer, andre om ordlængde, og andre igen om kommunikativt ansvar. Man ved, at jo større informationsindhold, der er i det, personen vil sige, desto større er chancen for at stamme.

Informationsindholdet og det kommunikative ansvar er relativt lavt, når man synger eller taler højt i kor. Det kan være forklaringen på, hvorfor en person ikke stammer i de situationer. En forklaring er også, at sang og rytmisk tale styres af centre i den højre hjernehalvdel, mens almindelig verbal kommunikation styres af centre i den venstre hjernehalvdel. Centre, der, ifølge nogle forskere (jævnfør ovenfor), kan være dysfunktionelle.

Hvad gør jeg, hvis mit barn begynder at stamme?

Begynder ens barn at stamme, er det vigtigt at søge information om, hvad stammen er. På den måde er man bedre i stand til at vide, hvad man kan gøre for at hjælpe barnet bedst muligt. Viden kan fås hos talepædagoger med erfaring med stammen og hos Stammerforeningen i Danmark (se kapitlet *Hvor kan man søge hjælp?*). Viden kan også fås via forskellige hjemmesider (se listen bagest i faghæftet).

Før i tiden var det almindeligt, at man undlod at gøre noget ved stammen hos små børn. Man ventede og så tiden an. Det var også den besked, man fik, når man henvendte sig til pædagogen i børnehaven eller til talepædagogen.

Logopædisk erfaring og forskellige undersøgelser²⁰ viser, at det er væsentligt med en tidlig indsats, fordi man ved at håndtere stammen hensigtsmæssigt kan foregribe en negativ udvikling af stammen.

En tidlig indsats vil typisk bestå af information til forældre og eventuelt andre voksne omkring barnet, men kan også, alt afhængig af hvor gammelt barnet er, være legepræget talepædagogisk indsats²¹, hvor logopæden i sin leg med barnet fx fungerer som model for en lettere måde at stamme på.

Et nyere behandlingsprogram, Lidcombe-programmet, der primært er beregnet til børn mellem tre og syv år, arbejder mere direkte med barnets stamme gennem forældrene. Forældrene instrueres i, hvordan de kan hjælpe barnet i hverdagen via korrektioner af barnets stammen og positive tilkendegivelser af barnets flydende tale.

Måske forsvinder stammen af sig selv eller ved hjælp af den tidlige indsats. Det vil den gøre i langt de fleste tilfælde. Går den ikke væk, er en af de væsentligste ting, man kan gøre, at acceptere og være åben om stammen, både i forhold til barnet, der stammer, og i forhold til familien, venner, daginstitution og skole. Ved at være åben på en naturlig måde og ved at vise, at man accepterer barnet, som det er, gør man nogle af de udfordringer og problemer, som barnet ellers vil kunne løbe ind i, mindre²².

Forældrene fortæller

Forældrene til børnene Lucas, Laurits og Mille fortæller om deres tanker og følelser, da deres barn først begyndte at stamme, og hvordan de har tacklet stammen i deres familie.

Vi må gøre noget, han skal ha' hjælp!

Da Lucas begyndte at stamme som 3-årig, tog forældrene Bettina og Kim straks affære. Trods råd om at vente og se tiden an opsøgte de Pædagogisk Psykologisk Rådgivning (PPR) og fik sat gang i en tidlig indsats i privat regi. I dag er accept og styrkelse af Lucas' selvværd noget af det, som familien har fokus på.

Måske har Lucas på 6 år det ikke helt fra fremmede, det med stammen. Lucas har stammet, siden han var 3½ år gammel, og stammen er i familien: Lucas' oldefar stammede, og Bettinas fætter har også stammet. Men det kom som et chok, da Lucas begyndte at stamme ret pludseligt og voldsomt på en ferie til Tenerife.

Forældrene kædede det sammen med problemer i hans børnehave, hvor der var skiftende personale. Men de læste sig efterfølgende frem til, at Lucas' stammen næppe kunne relateres til det, især ikke når man har en tryk hjemmebase. Måske havde der også været lidt stammen inden ferien?

Om Lucas og stammen

Lucas er 6 år. Han har stammet, siden han var 3½ år. Stammen har varieret meget gennem årene. I perioder har den været væk for så at vende tilbage.

Hans stammesymptomer er primært forlængelser, men nu, hvor han er begyndt i skole, laver han også blokeringer. Familien finder stor støtte og hjælp gennem ligesindede i Stammeforeningen i Danmark.

Efter ferien skiftede Lucas børnehave. Da pædagogerne i den nye børnehave hørte, at han stammede, ville man vente og se tiden an – et råd, der var stik modsat alt, hvad Bettina og Kim havde læst sig til. De opsøgte derfor selv Pædagogisk Psykologisk Rådgivning i kommunen og også et privat tilbud med speciale i stammen.

Lucas begyndte i det private stammetilbud, imens familien sideløbende havde kontakt til kommunens talepædagog. Efter 1½ år etablerede kommunen et gruppetilbud, men da børnene i gruppen var ældre end Lucas, der i mellemtiden var blevet 5 år, blev tilbuddet vurderet som uaktuelt – også fordi talepædagogen vurderede, at Lucas var socialt velfungerende, glad og havde et stort ordforråd. Først inden skolestart kom Lucas i en alderssvarende stammegruppe, men kun fordi Bettina og Kim gjorde en ekstraordinær indsats. Bettina var dengang bekymret for hans fremtid, husker hun:

”Jeg tænkte: *Stakkels ham, hvis det her skal følge ham.* Især når man ved, hvor fordomsfuld omverdenen kan være. Det kan være en kæmpe udfordring, når man stammer, og som voksen skal tale foran en forsamling, og når man skal fremlægge noget i 7. klasse.”

Lyt til egen mavefølelse

I dag ved forældreparret, at det handler mere om at styrke Lucas' selvværd og ham som person, end det handler om stammen. De har altid talt åbent om stammen derhjemme, også i relation til Lucas, og uden at gøre det til noget specielt. Og så har de holdt fokus på de ting, som Lucas er god til: venner, fodbold etc.

Parret har ofte oplevet, at andre enten negligerer deres bekymringer eller har en masse velmenende råd om, hvad de kan gøre:

”Det kræver altså ’hår på brystet’, når man i børnehaven får at vide ’bare at tage det roligt – det er jo ikke noget’. Eller når pædagoger eller andre giver udtryk for, at man som forældre selv skruer op for problemet, som om man gerne vil have, at ens barn stammer. Man skal lytte til sig selv,” siger Bettina, og Kim supplerer:

”Det værste er velmenende familiemedlemmer eller andre, som kan huske et eller andet, de ikke kan huske alligevel. Der er alle mulige gode idéer om, hvad der kan gøres, og hvad man ikke skal gøre, og hvorfor man egentlig stammer.”

Erkendelsen af, at stammen måske altid vil være der og blive et livsvilkår for Lucas, lever side om side med håbet om, at hans stammen vil forsvinde.

”Selvom man godt ved det rent intellektuelt, så håber man af hele sit hjerte, at det går over. Det kan godt være, stammen vil være der altid, men det må ikke styre hans liv,” påpeger Bettina.

Alligevel fylder stammen i hverdagen, som fx da Lucas bad sin storebror tale med drengen, de legede med, så Lucas kunne få sin skovl igen. Han ville ikke selv:

”Han var bange for at stamme. Det kom helt bag på os, fordi vi tænkte, at det går meget godt,” erindrer Bettina.

Støtte til at opbygge selvværd

Selvom stammen begrænser Lucas, så virker det som om, at han lever med det. Som noget positivt har hans forældre bemærket, at Lucas har fået en veludviklet empati. Fx var der en dreng uden meget sprog i Lucas' børnehave. De andre børn løb, når han talte, men Lucas blev stående og ventede.

”Han ved jo godt, at det er irriterende, at de andre går, når han stammer,” siger Bettina. ”Jeg tror ikke, at man skal undervurdere den følelse, det giver, når et andet menneske bare går, mens du står og taler. Det kan virkelig få én til at føle sig uden værdi og betydning.”

Lucas er endnu ikke klar til, at talepædagogen kommer og fortæller om stammen i klassen. Fordi hans stammen svinger i intensitet, og mange ikke bemærker, at Lucas stammer, er Kim og Bettina i tvivl om, de skal tage det op på et forældremøde og risikere at sætte ham i bås:

”Kan vi komme til at brande ham som stammer i stedet for som ham, der er god til fodbold?” spørger de.

Lige i øjeblikket stammer Lucas meget, og i sådan en periode skal der særligt være styr på de basale skoleting, så han ikke også skal bruge energi på praktiske ting:

”Hans blyanter i penalhuset skal være spidset, hans bøger skal være i orden, og han skal have lavet sine lektier, så han ikke også har alle de ting at slås med,” fortæller Kim, og tilføjer, at Lucas ikke bliver særligt serviceret hjemme. Han skal kunne selv.

Kim tænker over Lucas’ fremtid, men tager tingene, som de kommer. Bettina har det anderledes. Hun er bekymret for, om stammen i stedet for hans kompetencer kommer til at bestemme, hvilken uddannelse han kan tage. Derfor arbejder Bet-

tina og Kim på at styrke Lucas’ selvværd. Vil han senere lære teknikker, så han kan kontrollere sin stammen, vil de støtte ham i det, men de holder fokus på, at livet er mere og andet end stammen:

”Det handler om at hvile i sig selv og tro på sig selv. Det har også indflydelse på, hvordan man kommer videre i livet. Stammen er jo ikke det væsentligste,” fastslår Bettina.

Stammen kan jo ikke fikses!

I begyndelsen var Laurits' stammen noget, der skulle kureres. I dag er den en naturlig del af Laurits – en proces, der har taget tid at komme igennem for forældrene Kirstine og Peter.

Laurits, der i dag er 11 år, begyndte at stamme allerede, da han var 2½. I begyndelsen kom og gik stammen, og i perioder var den næsten hørt op, så nogle af Kirstines og Peters første tanker var: "Det går nok over."

Om Laurits og stammen

Laurits er 11 år. Han har stammet, siden han var 2½. Hans stammen kommer og går. I nogle perioder er det næsten væk, i andre er der meget stammen.

Laurits' stammen har fra begyndelsen stort set bestået af gentagelser, helt op til 17 gentagelser på samme ord.

Men stammen fortsatte med at komme og gå, og nogle gange stammede han rigtigt meget.

Laurits blev tidligt bevidst om sin stammen. Da han var 4 år, sagde han: "Mor, det gør ikke noget, jeg hugger lidt i det, vel?"

Kirstine og Peter var bekymrede for, hvordan Laurits skulle håndtere at have stammen i sit liv, hvis det fortsatte. Ville det komme til at gøre ham ked af det, såre ham og hindre ham i at gøre visse ting?

Da det så ud som om, at stammen ville fortsætte, tænkte Kirstine og Peter: "Hvordan kan det kureres?"

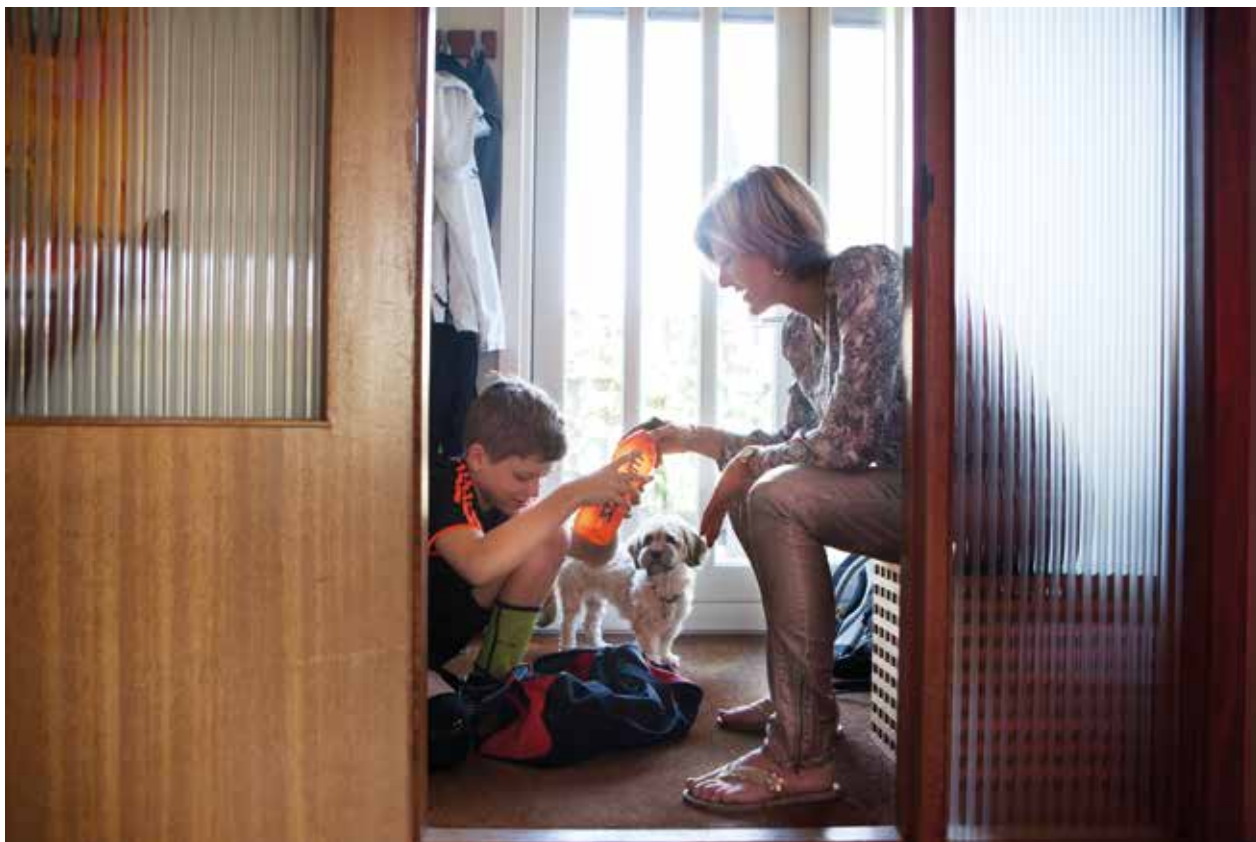
"Vi, mennesker, vil jo gerne fikse det, der ikke virker – det skal ordnes. Man har drømmen om sit projektbarn, og der står jo ikke handicap noget sted på den liste. På et tidspunkt måtte vi sige: *Det kan jo ikke fikses*, og så måtte vi relatere til det," husker Peter, og Kirstine fortsætter:

"På et tidspunkt bliver man klar over, at man gør det bedste for barnet ved hurtigst muligt at finde fred med omstændighederne. For så kan jeg i virkeligheden bedre hjælpe ham med de udfordringer, hans handicap giver ham. Den indsigt hjælper én videre, så man ikke hænger fast i håbet," fortæller hun.

Den kommunale PPR-talepædagog²³, som de relativt tidligt blev henvist til via børnehaven, har været en stor hjælp. Hun har fulgt Laurits hele vejen. Gennem samtaler med hende, deres egne indbyrdes samtaler og snakke med andre forældre har Kirstine og Peter udviklet deres forhold til stammen til en selvfølgelig accept af, at Laurits er, som han er.

"Man skal være klar over det ansvar, man har for barnets selvværdsfølelse. Eksponerer man som forælder sin fulde bekymring, påvirker det barnets selvværd, så han tænker: *Der er noget galt med mig. Far og mor er ikke tilfredse med den, jeg er,*" siger Peter. "Derfor er det så vigtigt at forlige sig med stammen og forholde sig til det."

Omverden ser kun toppen af isbjerget

Det at tale åbent om stammen har for Kirstine og Peter været en væsentlig faktor i accepten af den. Det kan være en svær balance. På den ene side vil man gerne vise sit barn, at man er der til at tale om barnets stammen, og på den anden side skal man ikke at tage snakken op for ofte, så barnet oplever det som et større problem, end det egentligt er. Så i dag bliver snakkene mest taget på Laurits' eget initiativ. Laurits vælger også selv, om han vil tale med talepædagogen.

”Hos talepædagogen kan han snakke om sit isbjerg²⁴, som han selv siger – det fylder så meget inde i ham, og der er rigtig meget under overfladen,” siger Kirstine. ”Hun hjælper ham med at blive bevidst om, hvilke elementer stammen inkluderer – hvad han kan bruge til noget, og hvad han ikke kan bruge til noget.”

Kirstine og Peter har talt med Laurits om at acceptere stammen som en del af sig selv. De har forklaret ham, at alle har noget, de kæmper med. Men det er ikke altid, det er trøst nok.

”Puberteten står for døren, så bliver man mere opmærksom på sig selv: sidder mit hår rigtigt og så videre. Så får stammen fornyet opmærksomhed fra hans side,” siger Kirstine og fortæller, at Laurits en dag kom hjem og sagde: ”Viktor i min klasse – hvad har han at kæmpe med, mor?”

”Så havde Laurits siddet og gået hele klassen igennem: Der er én med briller, der er én med astma, én med en skilsmissecfamilie, men Viktor, hvad har han at kæmpe med?”

Laurits er også begyndt at tænke på fremtiden og bekymre sig om at kunne få et job. For nylig sagde han:

”Mor, hvis jeg skal søge job, og der er 10, der søger, og jeg står og stammer – så får jeg det jo ikke.”

Så må Kirstine og Peter forsikre ham om, at der er mange ting, han kan, og at han nok skal få et job.

”Det bedste, vi kan gøre, er at støtte ham i et godt selvværd – at han føler sig elsket og accepteret, som han er. Jo mere vi fokuserer på det nu, desto bedre fremtid får han. Og jo mere vi fokuserer på det, han kan og er god til, desto bedre bliver han. Vi gør det bedste, vi kan, for, at han er på vej til at lykkes med et godt voksenliv. Han vil helt sikkert finde sig et job, han kan lide, når den tid kommer,” siger Kirstine.

Kirstine og Peter er afklaret med, at Laurits nok altid vil have stammen i sig og føler, at hans udfordringer lige nu er landet et godt sted. Stammen er blevet en integreret del af hans personlighed. De tror, det har haft en afgørende betydning, at den samme talepædagog har været der hele tiden, og at han begyndte at stamme så tidligt i livet, at han ikke kan huske andet. Forældrene oplever, at Laurits bliver modigere. Når han presses lidt, så kan han sagtens. Sidste år var han på børnecamp på Filippinerne alene, og han har fået smag for mere:

”I år vil han af sted til Honduras. Han kan jo godt. Jeg er egentlig bare glad for, at han ikke er hårde-ramt, end han er. Det fylder da, når han siger til mig: *Mor, du ser jo kun toppen af isbjerget.* Så bliver jeg mindet om, at han går med noget, der gør ham ked af det. Og så er det vigtigt at tale med ham om det, men på en eller anden måde er det landet med, at stammen bare er en del af, hvem Laurits er,” slutter Kirstine.

I har et luksusproblem!

Selvom man stammer, kan man godt være god til sprog. Forældrene til Mille på 12 år fokuserer på hendes kompetencer og på, at stammen ikke må blive styrende i Milles liv.

Mille er god til at løbe og vil gerne gå til atletik. Hun er også god til sprog, og som enhver anden 12-årig pige i præpuberteten er hun dødtræt af skolen og hader matematik. Hun glæder sig også meget til, at hun skal på efterskole efter 9. klasse. Hvad der skal ske derefter, ved hun ikke endnu – det kommer.

I det hele taget er hendes forældre, Dorte og Egan, ikke så bekymrede for hendes fremtid. De skal nok bakke hende op, så hun finder sit ståsted. Et ståsted, der skal forliges med, at Mille stammer.

Da Mille begyndte at stamme, da hun var 2½ år gammel, havde hun et relativt stort ordforråd. En talepædagog analyserede hendes tale-sproglige udvikling, da hun var 3½, og efter nogle måneder kom resultatet:

”Vi havde et luksusproblem, for vi havde et kvikt barn med et stort ordforråd. Ordene stod i kø, og de væltede ud af munden på hende. Derfor stammede hun, og hun ville sandsynligvis vokse fra det,” erindrer Dorte. Egan nikker:

”Så vi gjorde ikke mere ved det. Vi havde en kvik datter, som bare skulle gennem en modningsproces. Og dér sad Mille og skar ansigter og kunne ikke sige noget. I perioder var det rigtigt slemt, og andre gange hørte vi det stort set ikke. Men ind imellem tænkte vi: *Nu er den helt gal,*” supplerer han.

Som andre børn, der stammer, var Mille i begyndelsen ikke snyderligt påvirket af sin stammen.

”I børnehaven og i børnehaveklassen var Mille bare Mille. De andre børn satte ikke spørgsmålstegn ved, at Mille talte anderledes. Det var først med visheden om hendes egen væren og rolle i klassen, at det gik op for hende, at det lød lidt mærkeligt, når hun talte,” siger Egan.

Fra ’modningsproces’ til stammen som et livsvilkår

Fra Mille var 9 år gammel, lukkede hun sig i perioder inde hjemme. Hun ville ikke lege med nogen og ville ikke gå til fodbold længere. Det bekymrede for alvor Dorte og Egan. Nu måtte ’modningsprocessen’ have fået tid nok. I 2. klasse kontaktede de kommunen for at få talepædagogen til at se på Mille igen.

Om Mille og stammen

Mille er 12 år. Hendes stammen var fra begyndelsen gentagelser og blokeringer i sådan en grad, at det nærmest var ’spasmer’.

Mille går i dag i 6. klasse. Hun stammer stadig, men har ikke de samme medbevægelser i ansigtet som tidligere. Stammen går stadig op og ned. I perioder er stammen næsten helt væk, mens den i andre perioder er mere fremherskende.

Talepædagogen var god til at skabe tryghed for Mille, men hun havde ikke den store erfaring med stammen, fortæller Dorte. Så på et tidspunkt gav hun op, og forældrene fik nogle åndedrætsøvelser, de kunne arbejde med hjemme. Først da Mille senere kom i en stammegruppe i slutningen af 3. klasse, mærkede familien bedring:

”Stammegruppen rykkede noget, i hvert fald holdningsmæssigt, både hos Mille, men nok særligt hos os,” husker Dorte. Parret begyndte at søge oplysninger om stammen forskellige steder og fik kontakt til Stammeforeningen i Danmark.

Oplysning og tiden har hjulpet Dorte og Egan til at erkende, at stammen er et livsvilkår for Mille, men, som Dorte siger, skal Mille ikke begrænses af sin stammen – Mille skal bestemme over stammen, ikke omvendt:

”Jeg tror, det betyder meget, at vi holdningsmæssigt skubber på og stille og roligt får hende ud over kanten: *Du skal sige noget i timerne. De andre er også nervøse, når de skal holde oplæg. Måske er du lidt mere nervøs end dem, men det kan trænes.*”

Kompetencer overskygger bekymringer

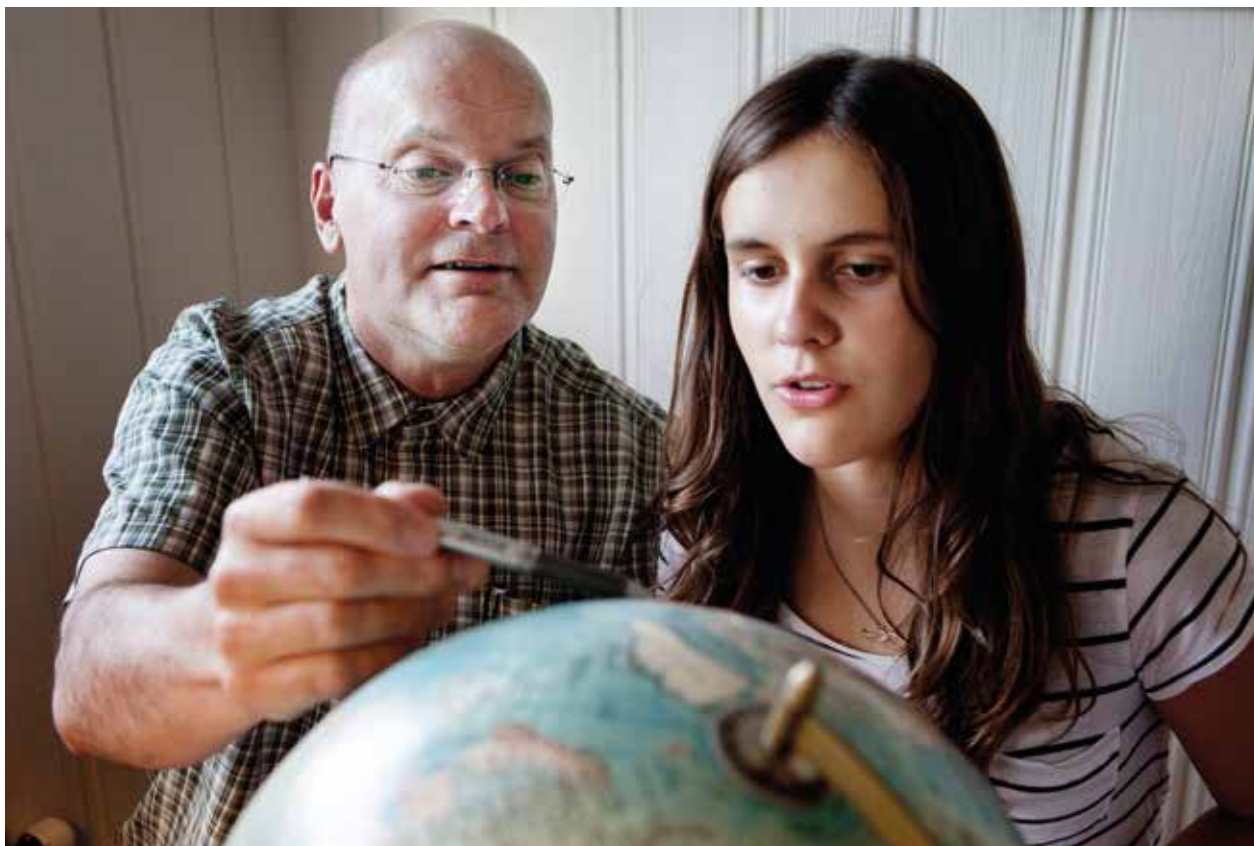
I skolen har Mille sin styrke i de skriftlige opgaver. Selvom det er Dorte og Egan oplevelse, at Milles klassekammerater accepterer hende, som hun er, siger hun ikke meget i timerne:

”Hun hader at skulle række hånden op og sige noget, fordi hun er bange for at kløjes i det. Det er hun meget opmærksom på,” siger Egan.

Dorte og Egan har gjort meget ud af at tale om, at man kan blive nærmest alt, selvom man stammer, og de har fortalt om kendte mennesker, der har stammet: skuespillere, politikere, konger og så videre²⁵, fortæller Dorte: ”En dag kom Mille hjem og sagde: *Tænk sig, mor, verdens mest berømte kvinde, hun var også stammer – Marilyn Monroe.*” Dorte og Egan kunne mærke, at Mille anede, at man ikke fuldstændigt er ”smækket ude”, selvom man stammer.

Forældreparret bruger også nogle gange humor, for man må godt kunne grine lidt af sig selv. De er godt klar over, at Mille i visse sammenhænge vil møde jokes og andre kommentarer om stammen, så hvis man har taget brodden af, er det kun en fordel for hende, mener de.

Milles stammen kommer og går, og på samme måde er det med forældrenes bekymringer. Bekymringerne handler især om, hvorvidt Mille vil blive fravalgt af andre mennesker: kærester, kammerater, i gymnasiet. De kan være bekymrede for, at hun nogle gange trækker sig i sociale situationer. På andre tidspunkter er forældrene sikre på, at Mille er stærk og nok skal klare sig. Hun har en masse kompetencer, og de kan se, at Milles udadvendthed vokser i takt med troen på sig selv.

”Vores bekymring er aftagende, for vi kan se strategier²⁶, der virker for hende. Hun er ved at få øje på de kompetencer, hun har, rent fagligt. Vi skal bare blive ved med at støtte op omkring hendes selvværd,” fortæller Dorte.

Atletikken er fx et område, hvor Mille kan blive førende:

”Hun er en blændende god løber. Hun pisker fra alle klassens fodbold drenge. Det griner både hun og drengene jo lidt af. Hun er meget fascineret af atletik, så det skal hun have lov til at prøve,” siger Dorte. ”Hun skal nok komme godt fra start!”

Gode råd fra forældre til forældre – hvad kan vi gøre?

Når man som forælder opdager, at ens barn begynder at stamme, løber mange tanker gennem hovedet på én: Vil det forsvinde igen? Hvornår? Og hvis ikke, hvad så? Og hvad kan vi gøre for at hjælpe?

De fleste børn, der begynder at stamme, holder hurtigt op med at stamme igen²⁷, men nogle børn fortsætter med at stamme. Disse børns forældre har bekymringer, tanker og spørgsmål, der vokser og går i forskellige retninger, som det også ses hos de tre interviewede familier.

De fleste spørgsmål samler sig, som Kim, far til Lucas, formulerer det, om: "Hvad kan man gøre ved det, og hvornår går det væk, når man gør noget?"

Erfaringerne, de tre familier har gjort sig, kan måske besvare nogle af de spørgsmål, som andre forældre stiller sig selv, og være til hjælp i den erkendelsesproces, de skal igennem.

Råd 1: Søg hjælp

Kirstine: Opsøg hjælp i professionelle rammer hurtigst muligt. Lad være med at udsætte det i håbet om, at stammen snart forsvinder igen.

Dette råd bakker fagkundskaben op om. Når et barn er begyndt at stamme, er det vigtigt, at familien får professionel logopædisk bistand i form af rådgivning og vejledning om, hvad stammen er, og hvordan man som forældre og nære relationer kan hjælpe barnet bedst muligt. "Hurtigst muligt" vil være individuelt fra familie til familie, men når man som forældre er bekymrede, og/eller stammen bliver mere udtalt og forværret, bør man søge kvalificeret logopædisk bistand.

Råd 2: Søg information

Flere af de interviewede forældre fortæller, at det for dem var vigtigt at søge information om stammen. Dette råd bakker fagkundskaben også op om. Når man ved mere om stammen, bliver man bedre i stand til at forholde sig til det og hjælpe barnet. Samtidig bliver man bedre i stand til at finde ud af, hvad man kan kræve og forvente af den logopædiske bistand.

Men ikke al information om stammen er saglig. Mange mennesker har alle mulige idéer om, hvad der kan gøres ved stammen, og hvad man ikke skal gøre, oftest baseret på fordomme, uvidenhed og "gamle" forestillinger. Det er væsentligt, at man ikke ukritisk tager al information til sig. Informationen skal være fagligt velfunderet²⁸.

Råd 3: Drop fokus på, at stammen forsvinder

Kirstine: Jeg tror, at man som forælder kan støtte sit barn bedre, når man mindsker fokus på, om stammen mon vil forsvinde. Barnet skal føle sig set og accepteret, som det er – også med sin stammen.

Måske forsvinder stammen, men man kan ikke være sikker på det. Har man fokus på, om stammen vil holde op, bruger man tanker og kræfter på noget, man ikke har direkte indflydelse på²⁹. Samtidig signalerer man til barnet, at stammen er noget, man ønsker skal forsvinde. Man hjælper barnet mere, når man accepterer, at stammen er noget, der er der nu, og at det er o.k. Dermed reagerer man også mere hensigtsmæssigt, når barnet stammer.

Råd 4: Først dig selv (egen proces)

Kirstine: Tag dig selv i behandling i din proces. Jo hurtigere du lander tingene i dig selv, jo hurtigere kan du være den rigtige støtte for dit barn.

Et barn, der stammer, kan ikke bare lade være med det. Barnet er i begyndelsen slet ikke bevidst om, at det stammer. Selvom bevidstheden om stammen hos nogle kommer relativt hurtigt, så er små børn forholdsvist sjældent så bevidste, at det påvirker deres lyst til at kommunikere. Barnet kan ikke gøre noget ved sin stammen, det kan ikke tænke: "Nu skal jeg slappe af." "Nu skal jeg tale langsomt" eller "Nu begynder jeg forfra."

I stedet for at forvente, at barnet kan gøre noget, skal forældrene arbejde med erkendelsen af, at deres barn stammer – og måske/måske ikke vil stamme altid. Den erkendelse kan være en sorg. Som Peter formulerer det: "Ja, det opleves som en sorg, en sorg over at det ikke er det 'perfekte' barn."

Og som han også siger:

"Man må godt være ked af det. Det er o.k., at man oplever at være jaloux på andre forældre. Jeg er blevet bedre til at sige til mig selv: *Jamen, mit barn er jo akkurat, som mit barn skal være.* Netop det ikke at se barnet som ramt af et handicap, men at det er præcist, som det skal være, er accept. En accept af at det er i orden. Der er ikke noget galt med mit barn. Så kan man bedre blive fri af sorgen."

Råd 5: Gør ikke stammen til tabu – tal om det

Kirstine: Tal om det. Stammen skal ikke være et tabu.

Tal om stammen med hinanden, med barnet, med bedsteforældre, venner, pædagoger, lærere og andre, som barnet kommer i kontakt med. Det er vigtigt *ikke* at gøre stammen til et tabu og noget, man ikke kan tale om.

Ved at være åben om stammen og vise, at man accepterer det, gør man problemet mindre for barnet. Man skal ikke tale om stammen hele tiden, men når lejligheden byder sig, eller situationen kræver det.

Er man åben om stammen, har barnet lettere ved selv at fortælle, hvad der er svært, eller hvad der skal gøres anderledes. Fx har Bettina talt med Lucas om, hvordan han godt kunne tænke sig, at de andre børn skulle være overfor ham. Og hans svar var: "At de andre børn skal vente. De skal ikke bare gå, når jeg taler."

Råd 6: Tal med andre forældre

Flere af de interviewede forældre fortæller, at de synes, det er meget givende at tale med andre forældre til børn, der stammer. Som Egan siger: "Det var fedt at få snakket med nogle andre forældre med børn med samme problem."

Flere af de interviewede forældre anbefaler, at man melder sig ind i Stammerforeningen i Danmark³⁰. I Stammerforeningen er der mulighed for, at forældre kan mødes til årlige weekendarrangementer for familier, hvor et barn stammer, og/eller deltage i arrangementer i lokalafdelinger. Her får man kontakt med andre, der har de samme udfordringer, som én selv.

Nogle kommuner tilbyder gruppeforløb til forældre med et barn, der stammer. Det giver også mulighed for, at forældre kan møde andre forældre og tale om stammen – og her deltager en talepædagog, der kan bakke op med faglig ekspertise.

I den forbindelse giver Peter et råd til fagfolkene: "Giv forældrene lidt mere opmærksomhed – giv dem lov til at snakke ud og fortælle deres historier."

Råd 7: Lad barnet møde andre børn, der stammer

De interviewede forældre pointerer også vigtigheden af, at barnet møder andre børn, der stammer. Dels for at de kan opleve, at de ikke er alene om at stamme, dels for at være sammen med andre børn, der har de samme udfordringer.

Igen er Stammerforeningen i Danmark en mulighed, fremhæver Egan: "Det gav i hvert fald Mille et kæmpe løft at komme på stammelejr og være sammen med ligesindede og snakke med dem og finde nogle ligesindede, der talte samme sprog. Der var også tid, plads og rum til at være lidt længere om at få tingene sagt. Det, synes jeg, var rigtig fantastisk."

Råd 8: Husk søskende

Peter: "Husk søskende! Pas på, at de ikke føler sig overset, fordi hele familiens opmærksomhed går til barnet, der stammer."

Det er vigtigt at balancere opmærksomheden mellem børnene og i familien i det hele taget. Man skal passe på, at stammen ikke bliver det altoverskyggende projekt i familien. Det gavner ikke at give barnet, der stammer, al opmærksomheden, tværtimod.

Barnet skal heller ikke opleve at have specielle fordele af stammen. Han eller hun skal behandles på lige fod med sine søskende og andre børn. Som Bettina siger: "Selvom han stammer, så siger vi, at han skal vente og ikke afbryde. Vi har, og sådan har det været i hele forløbet, ikke haft det sådan, at det var synd for ham, og derfor bare kunne afbryde. Sådan er det ikke. Han skal ikke ynkes, det tror vi ikke er til gavn for ham. Selvom han stammer, så er han jo som andre børn."

Råd 9: Husk, at ikke alt er stammen

Dorte: ”Man skal ikke hænge alt i barnets udvikling op på stammen, for ikke alt i barnets udvikling har med stammen at gøre. Der er jo forskellige udviklingstrin, og der er perioder af ens liv, i deres barneliv, hvor hænder og fødder sidder forkert, og der er en masse ting, der skal på plads inde i hjernen.”

Der kan være en tendens til, at stammen får skylden. Det gælder både hos forældre og de lidt større børn. Det kan derfor være godt at skille tingene ad, som Dorte også er inde på: ”Man må ikke skjule sig i stammen altid. Man skal også nogle gange vedkende sig, at det ikke har noget med stammen at gøre – at det handler om noget andet, og det er det, man så skal forholde sig til. Men det er en hårfin balance.”

Hvor kan man søge hjælp?

Stammer ens barn, kan man søge hjælp i form af vejledning, rådgivning og undervisning. I offentligt regi er det kommunerne, der har ansvaret for at tilbyde undervisning og specialpædagogisk bistand til børn, der stammer. Tilbuddene er gratis. Der er lidt forskel på, hvordan man henvender sig afhængigt af, om det er et førskolebarn eller et skolebarn, der stammer.

Førskolebørn

Et barn, der endnu ikke er begyndt at gå i skole, tilbydes specialpædagogisk bistand, hvis barnets udvikling kræver en særlig hensyntagen eller støtte. Forældrene kan henvende sig til hjemkommunens Pædagogisk Psykologisk Rådgivning (PPR) med henblik på en logopædisk vurdering af barnets stammen. Henvendelsen kan også ske via daginstitutionen eller dagplejen.

I den logopædiske vurdering indgår også en samtale med forældre og eventuelt barnets daginstitutionspersonale.

Bliver det vurderet, at barnet har behov for specialpædagogisk (logopædisk) bistand, skal vurderingen indeholde et forslag om indhold og form. Bistanden kan gives som rådgivning til forældrene eller andre, der tager sig af barnet, eller undervisning/træning af barnet. Indsatsen bliver tilrettelagt i samråd med forældrene og med udgangspunkt i barnets særlige forudsætninger og behov.

Er der ikke umiddelbart behov for specialpædagogisk bistand, kan forældrene og andre vejledes om, hvad man kan gøre for at støtte og hjælpe barnet mest hensigtsmæssigt.

Se i øvrigt Bekendtgørelse om folkeskolens specialpædagogiske bistand til børn, der endnu ikke har påbegyndt skolegangen (BEK nr. 356 af 24. april 2006).

Skolebørn

Det er et kommunalt ansvar at give støtte til elever med særlige behov, herunder også elever, der stammer. Elever, der stammer, er dog almindeligvis ikke omfattet af reglerne om folkeskolens specialundervisning og anden specialpædagogisk bistand, da det forudsætter mindst ni timers støtte om ugen. I stedet kan et skolebarn, der har behov for det, modtage støtte inden for rammerne af den almindelige undervisning. Støtte der blandt andet kan gives i form af 'supplerende' undervisning til børn med tale- og sprogvanskeligheder.

Typisk vil den supplerende undervisning være taleundervisning udført af talepædagogen, som er tilknyttet skolen. I nogle kommuner kan taleundervisning være organiseret på anden vis. Udover taleundervisning kan der ydes "anden faglig støtte", hvilket blandt andet består i rådgivning til forældre og lærere med flere.

Skolelederen træffer beslutning om tildeling af supplerende undervisning. Det sker på baggrund af en skønsmæssig faglig vurdering og i samråd med elev og forældre. Den supplerende undervisning kan sættes i værk uden inddragelse af Pædagogisk Psykologisk Rådgivning. Skolelederen kan dog henvise til Pædagogisk Psykologisk Rådgivning efter samråd med eleven og forældrene, eller efter anmodning fra forældrene, med henblik på at få en pædagogisk-psykologisk vurdering af barnets behov for støtte.

Se i øvrigt Bekendtgørelse om folkeskolens specialundervisning og anden specialpædagogisk bistand (BEK nr. 380 af 28. april 2012), og Vejledning om folkeskolens specialundervisning og anden specialpædagogisk bistand (Undervisningsministeriets vejledning nr. 9082 af 26. februar 2013).

Private tilbud

Udover hjælp i det offentlige system er det også muligt at købe sig til vejledning, rådgivning og undervisning hos privatpraktiserende logopæder. Audiologopædisk Forening (ALF) har en fortegnelse over logopæder, der har tilbud til børn, unge og voksne, der stammer.

→ www.alf.dk / tale-høre-læse-undervisning.

Stammeforeningen i Danmark

Stammeforeningen i Danmark har en aktiv og engageret forældrekræds. Foreningen arrangerer årligt weekendljre for børn, der stammer, og deres forældre, samt andre arrangementer. Man kan få gode råd og vejledning ved at kontakte Stammeforeningen i Danmark.

→ www.fsd.dk

Information om stammen på internettet

Der er meget hjælp at hente på internettet, når man søger information om stammen. Her er to bud på danske sider:

→ www.socialstyrelsen.dk/handicap/stammen_og_lobsk_tale
(Socialstyrelsens hjemmeside om stammen og løbsk tale)

→ www.stammen.dk
(Stammeforeningen i Danmarks stammeportal med link til mange hjemmesider om stammen)

Og nogle bud på udenlandske hjemmesider:

→ www.mnsu.edu/comdis/kuster/stutter.html
(The Stuttering Homepage)

→ www.stammeringcentre.org/
(Michael Palin Centre for Stammering Children)

→ www.stutteringhelp.org/
(Stuttering Foundation of America)

→ <http://sydney.edu.au/health-sciences/asrc/>
(Australian Stuttering Research Center)

Litteratur

Information til forældre

I følgende referencer kan man læse mere om stammen, og om hvordan man som forældre kan forholde sig til stammen:

- *If your child stutters: a guide for parents*, Stuttering Foundation of America, 8. udgave, ca. 2010.
- *Stuttering and your child: questions and answers*, Stuttering Foundation of America, 4. udgave, ca. 2011.
- Knudsen, Per F. og Christmann, Hermann: *Når det lille barn stammer*, 2. udgave, Special-pædagogisk forlag, 2011.
- Larsson, Lennart: *Når dit barn stammer*, Tranel Förlag, 1996.
- Bloodstein, Oliver and Bernstein Ratner, Nan: *A Handbook on Stuttering*, Thomson, 6. Udgave, 2008.
- Boyle, Michael P.; Blood, Gordon W. and Blood, Ingrid M.: *Effects of perceived causality on perceptions of persons who stutter*, Journal of Fluency Disorders, Vol. 34, 3, 2009.
- Chang, Soo-Eun et al.: *Brain Anatomy Differences in Childhood Stuttering*, Neuroimage, Vol. 39, nr. 3, s. 1333-1344, 2008.
- Conture, Ed G. et al: *Linguistic processes in childhood stuttering: Many's a slip between intention and lip*, i Maassen, B. et al (eds.): *Speech motor control in normal and disordered speech*, Oxford University Press, 2004.
- De Nil, Luc: *Multiple facets of stuttering: Insights from brain and behavioral research*, oplæg holdt på 6th World Congress on Fluency Disorders, Brasilien, august 2009.
- Eggers, Kurt; De Nil, Luc and Van den Bergh, Bea: *Temperament dimensions in stuttering and typically developing children*, Journal of Fluency Disorders, Vol. 35, nr. 4, s. 355-372, 2010.
- Eggers, Kurt; De Nil, Luc and Van den Bergh, Bea: *Inhibitory control in childhood stuttering*, Journal of Fluency Disorders, Vol. 38, nr. 1, s. 1-13, 2013.
- Fagnani, C. et al.: *Heritability and environmental effects for self-reported periods with stuttering: a twin study from Denmark*, Logopedic Phoniatric Vocology, Vol. 36, nr. 3, s. 114-120, 2011.
- Gottwald, Sheryl R.: *Stuttering Prevention and Early Intervention: A Multidimensional Approach*, i Guitar, Barry and McCauley, Rebecca (eds): *Treatment of Stuttering. Established and Emerging Interventions*, Lippincott Williams & Wilkins, 2010.

Faglitteratur

Følgende referencer er anvendt som baggrundsmateriale for kapitlet: "Hvad ved vi om stammen?"

- Alm, Per: *On the Causal Mechanisms of Stuttering*, Lund University, 2005.
- Anderson, Julie D. and Bates, John E.: *Temperament, parenting styles, and childhood stuttering*, Research, Treatment and Self-help in Fluency Disorders, New Horizons, 1, 2007.
- Andrews, Gavin et al: *Stuttering: A Review of Research Findings and Theories circa 1982*, Journal of Speech and Hearing Disorders, Vol. 48, 1983.
- Ayre, Anne; Wright, Louise and Grogan, Sarah: *Therapy's long term impact on attitudes to stuttering at work*, Proceedings fra 2nd World Congress on Fluency Disorders, 1997.

- Guitar, Barry and McCauley: *An Overview of Treatments for preschool Stuttering*, i Guitar, Barry and McCauley, Rebecca (eds): *Treatment of Stuttering. Established and Emerging Interventions*, Lippincott Williams & Wilkins, 2010.
- Kell, Christian A. et al.: *How the brain repairs stuttering*, Brain, Vol. 132, nr. 10, s. 2747-2760, 2009.
- Kraft, S. J. and Yairi, Ehud: *Genetic bases of stuttering: the state of the art, 2011*, Folia Phoniatria Logopedics, Vol. 64, nr. 1, s. 34-47, 2012.
- Månsson, Hans: *Kan stammen hos småbørn prognosticeres allerede fra stammens onset?*, i Knudsen, Per F. (ed): *Proceedings fra 1ste Nordiske konference om stammen og løbsk tale*, s. 110-114, Dansk Videnscenter for Stammen, 2008.
- Neumann, Katrin and Euler, Harald: *Stuttering and Genetics*, oplæg holdt på Basic Science and Stuttering: Research for Clinicians, Kroatien, maj 2013.
- Onslow, Mark; Packmann, Ann and Harrison, Elisabeth: *The Lidcombe Program of Early Stuttering Intervention. A Clinician's Guide*, Pro-ed, 2003.
- Reilly, Sheena: *Early stuttering epidemiology*, oplæg holdt på Basic Science and Stuttering: Research for Clinicians, Kroatien, maj 2013.
- Ward, David: *Stuttering and Cluttering. Frameworks for understanding and treatment*, Psychology Press, 2006.
- Watkins, Kate E. et al.: *Structural and functional abnormalities of the motor system in developmental stuttering*, Brain, Vol. 131, nr. 1, s. 50-59, 2008.
- Yairi, Ehud and Ambrose, Noline G.: *Early Childhood Stuttering. For clinicians by clinicians*, Pro-ed, 2005.
- Yairi, Ehud and Seery, Carol H.: *Stuttering. Foundations and Clinical Applications*, Pearson, 2011.

Noter

- 1 Talepædagog og logopæd er betegnelser på de fagpersoner, der arbejder med mennesker med tale- og sprogproblemer. Termerne bruges lidt i flæng.
- 2 Dette tal er generelt accepteret og beskrevet flere steder, blandt andet i Yairi, E. & Seery, C.H. 2011. Se endvidere Bloodstein, O. & Bernstein Ratner, N., 2008, hvor resultatet af forskellige incidensundersøgelser er oplistet.
- 3 Yairi, E. & Ambrose, N.G., 2005.
- 4 Bloodstein, O. & Bernstein Ratner, N., 2008; Fagnani, C. et al, 2011 og Neumann, K. & Euler, H., 2013.
- 5 Kraft, S.J. & Yairi, E., 2012 og Neumann, K. & Euler, H., 2013.
- 6 Nogle forskere mener, at børn, der stammer (som gruppe), har tendens til at være mere følsomme/sarte og tilbageholdende. De har sværere ved at klare forandringer i omgivelserne og reagerer mere på omverdensbetingede stimuli end børn, der ikke stammer. Se blandt andet Anderson, J.D. & Bates, J.E., 2007.
- 7 Man taler da om psykogen stammen til forskel fra den "almindelige" stammen, som benævnes 'udviklingsstammen'.
- 8 Blandt andet Watkins, K.E. et al, 2008.
- 9 De Nil, L., 2009.
- 10 Chang, S. et al, 2008.
- 11 Ward, D., 2006.
- 12 Se mere på http://socialstyrelsen.dk/handicap/stammen_og_lobsk_tale
- 13 Se Conture, E.G. et al, 2004 og Ward, D. 2006.
- 14 Yairi, E. & Ambrose, N.G., 2005.
- 15 Se Knudsen, P.F. & Christmann, H., 2011, Larsson, L., 1996, og "If your child stutters: a guide for parents", ca. 2010, for nærmere beskrivelser af stammens forskellige udtryksformer.
- 16 Reilly, S., 2013.
- 17 Andrews, G. et al, 1983.
- 18 Se Boyle, M.P.; Blood, G.W. & Blood, I.M., 2009.
- 19 Se Ayre, A., Wright, L. & Grogan, S., 1997.
- 20 Se Gottwald, S.R., 2010; Guitar, B. & McCauley, R.J., 2010, og Onslow, M.; Packman, A. & Harrison, E., 2003.
- 21 Se Gottwald, S.R., 2010.
- 22 Udfordringer og problemer kan være drillerier. Eller det kan være, hvordan barnet skal forholde sig til andre, eller skolemæssige ting, som fx hvordan man vil/skal høres i klassen. Og senere kan valg af uddannelse og job være udfordrende.
- 23 Henvisning til talepædagog, se kapitlet *Hvor kan man søge hjælp?*
- 24 Man sammenligner ofte stammen med et isbjerg – det er kun toppen af problemet, der er synligt for andre.
- 25 Se The Stuttering Homepage: www.stutteringhelp.org/ for en oversigt over nogle kendte nulevende/afdøde mennesker, der stammer/har stammet.

- 26 Fx at Mille får tid til at udtrykke sig, at hun finder et nyt ord, hun kan sige flydende, at hun selv accepterer sin stammen, og at hendes selvværd er blevet større.
- 27 For faktuelle oplysninger om stammen, se kapitlet *Hvad er stammen?*
- 28 For yderligere oplysninger, se kapitlet *Hvor kan man søge hjælp?*
- 29 Denne opfattelse deles dog ikke nødvendigvis af de logopæder, der tilbyder Lidcombe-behandling. Se kapitlet "Hvad er stammen?" og Onslow, M.; Packman, A. & Harrison, E., 2003.
- 30 For yderligere oplysninger, se kapitlet *Hvor kan man søge hjælp?*

